

LUIGI BASSANO DA ZARA: "I COSTUMI ET I MODI PARTICOLARI DELLA VITA DE' TURCHI". PRIMER KRŠČANSKEGA OPISOVANJA OSMANOV IZ 16. STOLETJA

Klemen PUST

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
e-mail: klemen.pust@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Članek želi predstaviti in podati analizo reprezentančnega primerka tekstov, napisanih s strani avtorjev iz krščanske Evrope, ki so interpretirali ustroj osmanske države in značilnosti življenja Osmanov, njihove navade, šege in običaje. Posredno pa s tem do določene mere podaja tudi podoba Osmanov v beneških deželah vzhodnega Jadrana v zgodnjem novem veku. Delo Luigija Bassana da Zara sodi med najzgodnejša tovrstna dela, ki so se od 15. stoletja dalje množila po vsej Evropi, v nekem smislu bi ga lahko imeli celo za predhodnika etnografsko konotiranih del 17. in 18. stoletja. Obenem velja tudi za enega najpomembnejših virov o osmanskem življenju v 16. stoletju nasploh, zlasti za čas vladanja Sulejmana I. Zakonodajalca, saj se odlikuje po obsegu informacij in natančnosti opisovanja.

Ključne besede: krščanska Evropa, osmanska država, podoba Osmanov, vzhodni Jadran, zgodnji novi vek, Luigi Bassano da Zara, Sulejman I. Zakonodajalec

LUIGI BASSANO DA ZARA: "I COSTUMI ET I MODI PARTICOLARI DELLA VITA DE' TURCHI". IL CASO DELLA DESCRIZIONE CRISTIANA DEGLI OTTOMANI NEL XVI SECOLO

SINTESI

L'articolo desidera passare in rassegna ed analizzare un nucleo rappresentativo di testi scritti da autori dell'Europa cristiana, che hanno cercato di interpretare la struttura dello stato ottomano e le caratteristiche di vita dei suoi abitanti, i loro usi, costumi e tradizioni. Nel fare ciò tratteggia in una certa misura anche l'immagine degli Ottomani che vivevano nei territori veneziani dell'Adriatico orientale durante l'alto evo moderno. Il contributo di Luigi Bassano da Zara si colloca tra i lavori più antichi di questo genere, che a partire dal XV secolo iniziarono a diffondersi per

tutta Europa, tanto che in un certo senso potremmo perfino considerarlo un precursore dei lavori a connotazione etnografica del XVII e XVIII secolo. Nel contempo esso rappresenta anche una delle più importanti fonti sulla vita ottomana nel XVI secolo, in particolare per l'epoca del governo di Solimano I il Legislatore, poiché si segnala per la varietà delle informazioni e la precisione delle descrizioni.

Parole chiave: Europa cristiana, stato ottomano, rappresentazione degli Ottomani, Adriatico orientale, alto evo moderno, Luigi Bassano da Zara, Solimano I il Legislatore

UVOD

Članek želi predstaviti in podati analizo reprezentančnega primerka tekstov, napisanih s strani avtorjev iz krščanske Evrope, ki so interpretirali ustroj osmanske države in značilnosti življenja Osmanov, njihove navade, šege in običaje. Posredno pa s tem do določene mere podaja tudi podobo Osmanov v beneških deželah vzhodnega Jadrana v zgodnjem novem veku (več o tem gl. v: Pust, 2007, 209–234).

V članku se za poimenovanje pripadnikov osmanske države praviloma uporablja izraz *Osmani*, ki tako ne označuje zgolj osmanske Turke kot etnično kategorijo, temveč izraža političen pomen. Izraz "*Turek*" se v virih, pa tudi sodobni znanstveni in poljudni literaturi namreč uporablja precej nekritično in razkriva etimološko zmedo ter namerno ali nenamerno slabo poznavanje dejanske stvarnosti. V ta namen se tu torej tovrstno poimenovanje uporablja pogojno, predvsem zaradi dveh glavnih razlogov. Prvič zato, ker je izraz "*Turek*" v obravnavanem obdobju označeval vsa tista ljudstva oziroma pripadnike *le-teh*, ki so pod vrhovnim poveljstvom osmanske države prišli v stik s krščanskim prebivalstvom ali nekaterimi posamezniki. Drugi pomemben razlog pa je, da so tako krščanski humanistični pisci kot tudi neizobražena večina s terminom "*Turek*" običajno poimenovali celoto ali posamezne dele turških oziroma turkmenskih, pa celo tatarskih ljudstev in torej največkrat niso izkazali potrebne senzibilnosti v odnosu do osmanskih Turkov ali njihovih razlik v primerjavi z drugimi turškimi etnijami. V osmanski državi so bili namreč prebivalci etničnega turškega izvora v manjšini. Obenem je ena glavnih značilnosti osmanske državne tvorbe, da je v začetni fazi sprejemala vse tiste etnične ali verske elemente, ki ji je lahko koristila pri večanju njene moči in bogastva, saj je šlo v prvi vrsti za "*federacijo*" ljudstev, ki je bila zasnovana predvsem na ekonomskih temeljih, kar velja v prvi vrsti za njeno značilno pridobivanje večjih količin vojnega plena (Lowry, 2003, 135).

Tu se za poimenovanje tedanjega krščanskega evropskega ozemlja in družbe izrecno uporablja izraz "krščanska Evropa", saj so bili vsaj v geografskem in demografskem smislu tudi prebivalci evropskega dela Osmanskega cesarstva integralni del Evrope. Glede na to, da je osmanska država vsebovala tudi precej prebivalstva krščanske veroizpovedi, pa bi lahko zaključili, da je bilo Osmansko cesarstvo, predvsem v svojem evropskem delu, tudi kulturno sorodno tako imenovani "krščanski Evropi". V zgodnjem novem veku se je nato začelo govoriti o "Evropi in islamu", pri čemer je prvi pojem geografski, drugi pa verski, kar predstavlja transformacijo pojma koncepta Evrope v sekularno redefinicijo tistega, kar se je nekoč imenovalo krščanstvo: Evropa je začela predstavljati antitezo islama (Lewis, 1999, 5–6).

ODNOS KRŠČANSKE EVROPE DO OSMANOV V ZGODNJEM NOVEM VEKU

Od osvojitve Konstantinopla leta 1453, pa vse do prve svetovne vojne, je imelo Osmansko cesarstvo posebno mesto v izkustvu in misli krščanskega dela Evrope.¹ Odnos evropskih kristjanov do Osmanov je združeval zelo različne vidike, v prvi vrsti pa so jim Osmani predstavljali vir skrbi in strahu. Osmanska država je bila geografsko namreč krščanski Evropi zelo blizu, kulturno in versko pa sta si bili nadvse tuji. Ta dvojnost je dejansko sprožila radovednost in zanimanje za osmanske navade in način življenja ter s tem povzročila obilico s tem povezanih mnenj, mitov, percepcij in strategij.² Podoba Osmanov v krščanski Evropi se je ravno v zgodnjem novem veku postopno razvijala od "groze vsega sveta" do "bolnika Evrope". Osmanska grožnja je s tem bistveno prispevala k samemu razvoju ideje "Evrope" kot središčne točke skupne identitete in povezave znotraj evropskega krščanstva, ki je bilo od 16. stoletja razcepljeno zaradi pojava reformacije (Esposito, 1999, 41).

Vendarle pa je treba poudariti, da podoba Osmanov v krščanski Evropi zajema več pomenov in vrednotenj, zato ni mogoče vedno govoriti o enotnem pogledu evropske krščanske javnosti na Osmane. Evropski izobraženci so tako v svojih delih primerjali svoje lastno družbeno in politično okolje z osmanskim. Prav ta primerjava obenem omogoča vpogled v spreminjajoči se značaj krščanskih predsodkov do Osmanov, saj je v 16. stoletju raznolikost vidikov povzročala tudi različne pristope,

1 O tem glej temeljna dela: Schwoebel, 1967; Göllner, 1978; Höfert, 2003; Bisaha, 2004; Çirakman, 2005; Kuran-Burçoglu, 2005. Glede odnosa do Osmanov v Italiji in še zlasti Beneški republiki glej: Preto, 1975; Valensi, 1993; Fleet, 1995; Soykut, 2001; Soykut, 2003. O odnosu do Osmanov v krščanskih deželah vzhodnega Jadrana v zgodnjem novem veku: Dukić, 2004; Pust, 2007, 209–234. O "turškem strahu" pri Slovencih: Simoniti, 1997, 67–93.

2 Pri tem Judje niso veliko zaostajali za kristjani, saj je Elijah Capsali iz Kandije na beneški Kreti že leta 1523 kot prvi Jud posvetil skoraj celotno svojo knjigo opisu Osmanov, namreč hebrejsko kroniko pod naslovom "Seder [hamza] Eliyahu Zuta" (Jacobs, 2005, 33–60).

tematike in podobe. Največja razlika v slogu in tematiki pisanja o Osmanih je bila v prvi vrsti med tistimi avtorji, ki so sami dejansko popotovali po osmanski državi in tistimi, ki so se zanašali na podatke iz druge roke. Pisci iz prve skupine so pri opisovanju Osmanov citirali izvirne osmansko-turške izraze in jih poizkušali razložiti z uporabo evropskemu krščanskemu bralcu razumljivih pomenov, avtorji iz druge skupine pa so se pri oblikovanju svojega mnenja in teorij o Osmanih sklicevali predvsem na spoznanja prvih, vendar pa so bila njihova dela bolj pristranska in evrocentristično obarvana, zato jih zaznamuje stereotipiziranje, pri čemer sledijo vzorcem srednjeveških tradicij odnosa do islama ter se vpenjajo v konstrukt orientalizmov³ (Burke, 2007, 5). Pisci iz 16. stoletja pa so po drugi strani, ne glede na svoj osebni odnos do osmanske identitete, o Osmanih pisali tudi s sklicevanjem na empirične ter zgodovinske "dokaze" in izkušnje, medtem ko se v 18. stoletju v krščanski Evropi vzpostavi bolj uniformirana nezgodovinska in racionalistična podoba Osmanov, ki je bila v marsičem še bolj negativna kot predtem (Çirakman, 2005, 4).

Beneški odnos do Osmanov je bil izrazito ambivalenten. Mogočno Osmansko cesarstvo je med Benečani zbuvalo fasciniranost, ki je združevalo občudovanje in nasprotovanje, nikoli pa simpatije ali podpore, saj je sultan predstavljal največjega sovražnika kristjanov (Valensi, 1993, 23). Po eni strani je na ozemlju Beneške republike krožila cela množica pamfletov o Osmanski državi, namenjenih izganjanju strahu pred grozečo osmansko invazijo z napovedovanjem božje kazni, ki naj bi že kmalu zadela sultana ter njegovo posledično spreobrnitvijo v krščansko vero (Bataillon, 1966, 451–470). Po drugi strani pa so bila poročila beneških bailov v Istanbulu precej bolj umirjena in nadvse stvarna, saj so beneške oblasti predvsem želele obdržati svoje trgovske pozicije na Levantu, ne da bi se pri tem zapletale v drage in neproduktivne spopade s premočnimi Osmani. Že poročila z začetka 16. stoletja tako govorijo o sultanu kot o "največjem vladarju na svetu [...] katerega bogastvo presega bogastvo vseh krščanskih vladarjev skupaj" (Alberi, 1855, 18), tovrstne opredelitve pa se nadaljujejo vse do konca 16. stoletja, ko sultana še vedno imenujejo za "najmočnejšega vseh gospodarjev" (Alberi, 1844, 3).⁴

Kot enega glavnih virov za analizo odnosa, ki so ga imeli Benečani do Osmanov, je potrebno omeniti monumentalno delo beneškega zgodovinarja Marina Sanuda, z naslovom "Dnevniki" ("I Diarii"), katero je v več delih nastalo med letoma 1496 in 1535. Pri njem se kaže jasno razvidno čustvo nelagodja in sovražnosti do Osmanov, pa tudi določeno naivno zanimanje za njihove običaje (Fulin et al., 1879–1902). Podoben način podajanja "turške snovi" zaznamuje še mnoga druga izmed tovrstnih del, ki so jih izdali v Benetkah, ali jih tam v obravnavanem času uporabljali in kjer je šlo torej za povzemanje ustaljenih vzorcev in običajev.

3 O orientalizmih je kljub polemikam še vedno temeljno delo Said, 1996.

4 Beneška republika je imela prav zaradi osmanske grožnje že konec 15. stoletja na območju vzhodnega Jadrana vzpostavljeno razvejano in odlično organizirano obveščevalno službo (Pust, Darovec, 2008).

Spomini kristjanov, ki so bili določen čas ujetniki na ozemlju osmanske države, nato pa so se uspeli osvoboditi (preko odkupa, pobega ipd.) ter se zatekli na ozemlje kakšne od krščanskih dežel tedanje Evrope, tvorijo prav poseben in nadvse pomemben razdelek del, ki so v zgodnjem novem veku soustvarjali podobo "Turka" v krščanski Evropi. Prav tovrstni teksti, ki sodijo v sklop del, napisanih ali narekovanih s strani bivših ujetnikov v osmanski državi, so namreč med najbolj natančnimi in verodostojnimi. Za zapise nekdanjih krščanskih ujetnikov, ki so se uspeli vrniti iz osmanskega ujetništva, tudi velja, da avtorji ob opisovanju mnogih zanimivih podrobnosti iz osmanskega sveta po navadi v svojih delih izkažejo večje razumevanje za Osmane, kot pa spisi pridigarjev in humanistično izobraženih piscev protiosmanskih govorov.

Med najbolj znanimi tovrstnimi deli z območja vzhodnega Jadrana sta poleg Bassanovega tudi deli "Janičarjevi spomini ali turška kronika", avtorja Konstantina Mihajlovića iz Ostrovice, znanega tudi kot "Konstantin Janičar" ter "Poročilo o stanju osmanskega dvora glede na sestavo uradnikov in pogoje za sprejem v službo", ki ga je napisal Nikola Matija Iljanović, slabo poznan mož, po rodu verjetno z območja Cetine (gl. Mihajlović, 1966; Nikšić, 2001). Prvo delo je najverjetneje nastalo med letoma 1497 in 1501 na Poljskem, prvič pa je bilo tiskano v češkem jeziku leta 1565, drugo delo pa je izšlo na Dunaju leta 1679. Glavni namen obeh del je bil prepričati vladarje krščanske Evrope, naj se združijo ter skupaj napadejo in porazijo Osmane, ki naj bi bili vojaško tako uspešni zgolj zaradi razprtij med kristjani. S tovrstnim stališčem se obe deli navezujeta na splošno tradicijo pozivanja krščanske Evrope k uničenju Osmanskega cesarstva, kar je v 16. stoletju med drugim zagovarjal tudi slavni flamski diplomat in učenjak Oghier Ghislain de Busbecq, ki je del svojega življenja preživel v diplomatski službi v Istanbulu in je veljal za enega glavnih poznavalcev Osmanskega cesarstva (Rouillard, 1941, 220–225). Obenem oba avtorja pokažeta precejšnje poznavanje razmer v Osmanskem cesarstvu, zasledimo pa tudi precej objektivnih in celo Osmanom naklonjenih ugotovitev o njihovih šegah in navadah, ki sta jih med svojim bivanjem v osmanski državi videla na lastne oči.

OSMANI V DELU LUIGIJA BASSANA DA ZARA

"I Costumi et i modi particolari della vita de' Turchi"⁵ avtorja Luigija Bassana da Zara sodi med najzgodnejša tovrstna dela, ki so se od 15. stoletja dalje množila po vsej Evropi, v nekem smislu bi ga lahko imeli celo za predhodnika etnografsko konotiranih del 17. in 18. stoletja. Obenem velja tudi za enega najpomembnejših virov o osmanskem življenju v 16. stoletju nasploh, zlasti za čas vladanja Sulejmana I.

5 Celoten naslov se glasi: "I Costumi et i Modi Particolari Della Vita De' Turchi, descritti da M. Luigi Bassano da Zara".

Zakonodajalca, saj se še zlasti odlikuje po obsegu informacij in natančnosti opisovanja. Razen nekaterih manjših stvarnih netočnosti zaradi slabšega poznavanja jezika, namreč ni očitnejših ali celo namernih nepravilnosti in pretiravanj, tako značilnih za večino drugih ohranjenih tekstov.

Delo je posvečeno kardinalu Rodolfu Pio di Carpi, v katerega službi se je Bassano tedaj nahajal, zato ga ta imenuje za svojega "gospodarja in zaščitnika". Natisnjeno je bilo leta 1545 v Rimu, če lahko zaupamo letnici na prvi ter na zadnji strani. Razdeljeno je na 59 poglavij, sestavlja pa ga 62 folijev, pri čemer je potrebno opozoriti, da je paginacija nenatančna in nezanesljiva. Avtorjev izvor še ni do konca pojasnjen, najverjetneje se je rodil okrog leta 1510 v Zadru ter umrl kmalu po letu 1552. Njegov oče je morda izviral iz mesta Bassano del Grappa v Benečiji in prišel v Zadar kot beneški državni uradnik (Babinger, 1963, V). V Osmanskem cesarstvu, predvsem v Istanbulu, naj bi se Bassano zadrževal med leti 1532 in 1540/41, morda celo kot ujetnik, saj naj bi ga med divjanjem tedanje beneško-osmanske vojne zajeli osmanski konjeniki. Tako naj bi po lastnem zatrjevanju zapisal "samo tisto, kar sem skozi solze videl na lastne oči"⁶ (Bassano, 1963, 3–4).

Bassano v predgovoru omenja, da so ga k pisanju dela spodbudile prošnje njegovih "prijateljev", pod čemer lahko razumemo predvsem vpliv kardinala di Carpija. S spretno retorično figuro se že vnaprej opravičuje za morebiten neuspeh dela, saj naj bi bil v slogu grob in bolj vaje ilirskega, torej slovanskega oziroma hrvaškega jezika, ne pa "toskanskih besed, ki ugajajo",⁷ torej italijanščine (Bassano, 1963, 3). To kaže na verjetnost, da je bil njegov materni jezik pravzaprav hrvaščina (prim. Höfert, 2003, 215). V predgovoru je tudi, kot je bilo za tovrstne tekste običajno, odločno obsodil "zločine in praznoverje"⁸ Osmanov, ki naj bi bili zaslužni za "težko in bedno suženjstvo premnogih ubogih kristjanov"⁹ (Bassano, 1963, 3). Obenem pa svojega zaščitnika kardinala di Carpija poziva, naj se z božjo pomočjo kar najodločneje bori za "uničenje in iztrebljenje tistih podivjanih psov", torej Osmanov¹⁰ (Bassano, 1963, 3).

Bassano v svojem monumentalnem delu nadvse podrobno opisuje vsakdanje življenje Osmanov, pri čemer je razvidno njegovo že skoraj etnografsko konotirano zanimanje za osmanske šege in navade. Glavni del knjige se tako začne s poglavjem o jutranjem zburanju Osmanov. Po njegovih besedah, se vsi Osmani skozi celo leto zburjajo ob prvi jutranji zori, ko jih njihov "duhovnik (katerega kličejo Talisman) s

6 "[...] ma soltanto quanto con questi occhi e non senza lagrime ho veduto".

7 "[...] ch'io rozzo, & d'Idioma Illirico, sapessi, o potessi in questo mio discorso historico, accozzare toscanamente parole che piacesino" stran 2 [3].

8 "[...] sceleratezze & superstitioni di quelle genti empie".

9 "[...] grave & miserabile seruitu de tanti, e tanti poueri Christiani".

10 "[...] piu prontamente procurare [...] massimamente con N. Signore, la destruttione et ultimo estermio di quelli arrabbiati Cani".

predirnim kričanjem s stolpa povabi, da pridejo v Tempelj in se poklonijo Bogu, z Zoro in z belim Soncem",¹¹ nato pa "se oblečejo in po odhodu iz hiše odidejo v kopališča, kar zapoveduje zakon, da odidejo v Tempelj čisti in umiti, pred obličje Boga"¹² (Bassano, 1963, 9). Z omenjanjem naravnih pojavov in nebesnih teles Bassano očitno namiguje na v krščanski Evropi zelo razširjeno prepričanje o poganski naravi islama, kar je za tedanjega predrazsvetljenskega krščanskega bralca vsebovalo predvsem negativne konotacije (Bisaha, 2004, 135–187).

Bassano podrobno spregovori o osmanski higieni oziroma veliki razvitosti zavesti o pomenu higiene pri Turkih, ki jo predpisuje tudi sam islam. Preseneča ga predvsem število in razprostranjenost javnih kopališč v osmanski državi, saj pravi, da je "neskončno [...] število kopališč v Konstantinoplu [...] in neskončno veliko sem jih videl po deželi",¹³ obenem pa omenja tudi nekatera kopališča s termalnimi vrelci, kot so tista v Sofiji "v Makedoniji [sic!]", Nišu in Novem Pazarju (Bassano, 1963, 10). Osmanska javna kopališča naj bi bila sicer zgrajena po vzoru na Dioklecijanove terme v Rimu, vendar pa precej manjše, vključno z rotundo, ki je pokrivalo svetišče pri vhodu (Bassano, 1963, 10).

Pri opisu tako imenovane "turške kopeli" je Bassano precej natančen ter stvaren, ob določenih podrobnosti pa vseeno ne more skriti zgroženosti nad dogajanjem: "kopalec se uleže na kamen, odmaknjen za dve dlani nad tlemi in izdelan iz marmorja, porfirja in najfinejšega serpentina [...] eden od služabnikov stopi na njegov hrbet in ga začne vleči za roke, na njihov poseben način, ki meni nikoli ni bi vseč in se tega nisem nikdar udeleževal, čeprav so me zelo prosili [...] nato ponovno nategujejo roke, da se vam zdi, kot bi imeli Herkulesovo moč"¹⁴ (Bassano, 1963, 13). Bassano obenem posebej izpostavi mešano klientelo osmanskih javnih kopališč, kjer po njegovem ni razlik med rasami in verami, obstaja pa vedno prisotna cezura glede na spol: "veliko je javnih kopališč, kamor lahko vstopa kdorkoli, tako kristjani, kot Turki, tako Mavri kot Judje – razen žensk"¹⁵ (Bassano, 1963, 11).

Ženske kopeli so bile podobne moškim, vendar pa je bil vstop dovoljen zgolj ženskam. Dražljivo in pomenljivo se zdi Bassanu dejstvo, da se ženske posvečajo

11 *"[...] il Prete (che Talismano loro chiamano) gridado sopra una Torre con grida altissima gl'inuita a destarsi, per andar al Tempio, a render gratie a Dio, con l'Aurora e co'l binco Sole".*

12 *"[...] ciascuno si veste et uscito di casa sua sene va al Bagno, e questo fanno per commandamento della legge (come si dira) per andar netti et lauati al Tempio, nel cospetto di Dio".*

13 *"[...] infinito numero de bagni e in Constantinopoli..et io n'ho veduto in viaggio infiniti".*

14 *"[...] v'e una pitra quadra e grossa d'un palmo, di Marmo, Porfido, o Serpentino finissimo, et lunga piu d'una statura di un'huomo, alta da terra due palmi, posta sopra quatro palle di Marmo, bellissime; sopra laquale subito ch'altri arriua, v'inuitano a stendere, doue voltato col corpo alpingiu, uno de quei seruenti vi monta co piedi sopra alla schiena, et vi tira la braccia in certo lor modo, che a me non piacque egli mai, ne mi volsi mai distendere, anchor che molto me ne inuitassero [...] qui fa nuoui tiramenti di braccia, parendoui di veder fare le forze di Hercole".*

15 *"[...] dove entra chi vuole, sia Christiano, Turcho, Moro, o Giudeo, eccetto donne".*

higieni skupaj in to brez moških, katerim naj bi bil vstop prepovedan ter se pri tem predajajo tudi nasladi, kar z neprikritim zadovoljstvom tudi nazorno opiše: "ponavadi gredo v kopališča v skupinah po 20 ter umivajo ena drugo in so si naklonjene [...] med ženskami je velika ljubezen [...] pogosto je kakšna ženska zaljubljena v drugo, nič drugače kot moški ljubi žensko [...] vidijo jo golo in jo ljubkujejo"¹⁶ (Bassano, 1963, 17). Nekatere ženske naj bi ravno zaradi tega celo hodile v kopeli izven svoje soseščine, da bi se tako izognile moralnim zapovedim svojega neposrednega okolja. Tovrstna navajanja Bassanu služijo kot ustrezna iztočnica za mizogino svarilo pred "to in mnogimi drugimi pokvarjenostmi, ki se rojevajo iz umivanja žensk"¹⁷ (Bassano, 1963, 17). Uporabljena motivika Bassana vsekakor umešča neposredno v razvojno linijo eksotizmov in orientalizmov, ki so bili v krščanski Evropi skozi novi vek vse bolj priljubljeni in so močno odzvanjali tudi v 19. stoletju, pa vse do današnjih dni.¹⁸

Na to se seveda navezuje tudi srednji del Bassanovega dela oziroma opis sultanovega seraja, kar je bilo obče mesto (*topos*) večine tovrstnih del. Večinoma je šlo pri tem za predstavljanje seraja kot popolnega stroja, kjer vsi zgolj izpolnjujejo želje sultana, ki je absolutni gospodar njihovih življenj, s čimer je seraj označen kot odraz osmanske družbe v celoti (Valensi, 1993, 31–44). Ti opisi so bili v največji meri plod pregrete in sugestibilne domišljije, saj je bil vhod v harem in najožje sultanove prostore navadnim smrtnikom, kaj šele nevernikom z Zahoda, najstrožje prepovedan, tudi z grožnjo smrtne kazni. Bassanov opis je kljub vsemu presenetljivo natančen in verodostojen, zato se postavlja vprašanje, ali je vendarle imel dostop do notranjih prostorov seraja, ali pa je, kar je precej verjetneje, potrebne informacije preko podkupovanja ter drugih sredstev prepričevanja pridobil od tamkaj zaposlenih. Bassano tudi sam priznava, da je v seraj "nemogoče vstopiti brez velikega prijateljstva kakšnega od evnuhov ali koga drugega od sultanovih ljubljencev, še posebej pa je to težko za vsakogar, ki ni Turek"¹⁹ (Bassano, 1963, 46). Drugače je bilo ob javnih avdiencah, ko je bil vstop načelno omogočen vsakomur, vendar zgolj do drugega dvorišča. Ob tem Bassano omenja tudi splošne ugotovitve svojega časa, na primer, da se seraju po turško pravilno reče Kappan (*Cappan*) iz poimenovanja za vrata (*kappii*), medtem ko naj bi bil izraz "serraii" prevzet po italijanskem izrazu "serraglio" (Bassano, 1963, 42–43).

16 "[...] vanno accompagnate a XX. per volta e si lavano domesticamente l'un l'altra et una vicina con l'altra [...] che tra donne e amore grandissimo [...] quale donna e spesso innamoratissima dell'altra, non altrimenti ch'uno huomo della donna [...] per vederla nuda e maneggiarla".

17 "Questa e molte altre dishonesta nascono dal lauarsi delle donne".

18 O razvoju te teme v delih francoskih popotnikov, ki so najbolj vplivala na evropsko javno mnenje: Berchet, 1994.

19 "[...] ne vi si puo per l'ordinario entrare senza grande amicitia di qualch'Heunucho, o altro fauorito del gran Turcho, e massimamente si fa resistenza a chi non e Turcho".

Seraji so bili postavljeni po vsem ozemlju osmanske države, kar ugotavlja tudi Bassano: "Turki takoj, ko pridejo do bogastva, postavijo palačo in seraj, kjer imajo vse udobje kot menihi"²⁰ (Bassano, 1963, 43). Po zunanjem izgledu naj bi bili podobni krščanskim ženskim samostanom: z visokimi zidovi in brez okenskih odprtin, v notranjosti pa se "razprostirajo vrtovi, cisterne, izviri in vodnjaki, kopeli, peči, cerkve [oziroma mošeje], hlevi in vsa ostala oprema sob"²¹ (Bassano, 1963, 43). Pričujoči opis vsebuje nekatere aluzije na opise rajske pokrajine, ki imajo funkcijo konotacije prostora seraja kot neke vrste raja na zemlji.

Ta vtis še okrepi predstavitev notranjosti skrivnih sultanovih zasebnih prostorov seraja v Istanbulu, ki je bil daleč največji. Ti so se začinjali za tretjimi vrati, za "tretjim pragom popolnosti", ki ga je stražilo do 30 evnuhov, "imenovanih Chadum"²² (Bassano, 1963, 41). Sem Bassano postavi vodnjake, vrtove s palmami, cipresami, lovorjem in sadnimi drevesi, ki se šibijo pod obilno težo sladkih sadežev. Ob tem naj bi bilo v sultanovih prostorih neskončno število sob, kar je morebiti dodatna Bassanova biblična aluzija na hišo Boga Očeta, v kateri je tudi neskončno število sob. Večina teh sob naj bi bila namenjenih evnuhom, ki so varovali sultanove izbranke, in ostalim pažem, med njimi pa je bila ena še posebej imenitna, s čudovitim zlatarskim in mozaičnim okrasjem, v kateri je stal kraljevski prestol ("*sedia regale*"), kjer je sultan sprejemal tuje odposlance. Sultanove sobane so se lesketale od pozlate, draguljev, barvastega beneškega stekla, po stenah pa sta se šopirila damast in žamet – vsaj približno enakovredne so jim bile zgolj sobane sultanke, ostali prostori so morali biti seveda skromnejše opremljeni (Bassano, 1963, 41).

Bassano na videz zgroženo, a z neusahljivim interesom omenja, da je imel sultan v seraju "veliko število mladih deklet, suženj kristjank (od katerih so nekatere odpadle od krščanske vere), ki so jih nadzirale za to določene upravnice – za vsako skupino desetih deklet ena. Sultan je za svoje potrebe vsakokrat izbral najlepšo in jo dva meseca zadrževal ločeno od drugih deklet ter se z njo po svoji volji zabaval, ko pa je zanosila, jo je vzel za ženo ali pa jo prepustil komu izmed svojih dobro stoječih dvorjanov. Tiste, za katere ni maral, pa je, ne da bi jih onečastil, še v mladih letih omožil z možmi visokega rodu"²³ (Bassano, 1963, 43). Zgodbe o pohoti in per-

20 *"I Turchi tutti subito che vengono in qualche grandezza fanno della loro casa un palazzo, et un serraglio, doue come i frati hanno tutte le commodita come i Frati"*.

21 *"[...] nel Serraglio hanno giardini, cisterne, fonti, bagni, forni, chiese, stalle, et ogni altra commodita di stanze"*.

22 *"[...] alla guardia delle quali vi sono gl'Heunuchi, detti da loro Chadum [...] saranno fino.XXX. Heunuchi a questa porta"*.

23 *"[...] tiene gran numero di fanciulle giouane, schiaue, e christiane, rinegate e non rinegate, e continuamente riserrate, et ogni diece fanciulle, hanno una donna attempata a loro gouerno. Di queste il gran Turcho piglia qualla che piu gli piace, e la la tiene seperata per due mesi, e con essa a voglia sua si trastulla, ingrauidandosi la piglia per moglie, senon la marita a qualchuno de suoi con buona conditione, e quelle che non gli piacciono le marita cosi giouinette, senza dishonestarle"*.

verznosti osmanskih sultanov so bile sicer razširjene po vsej krščanski Evropi, največkrat pa je v njih kot glavni akter nastopal Mehmed II. (Andrews, Kalpakli, 2005, 1–10).

Glavno vlogo v haremu je imela sultanka, uradna žena sultana. Za časa vladavine sultana Sulejmana I. Zakonodajalca je bila to Hürrem Sultan, krščanski Evropi bolje poznana kot Roksolana. Bila je rusinskega oziroma ukrajinskega rodu, kot sužnja pa je prišla na sultanov dvor v Istanbul, kjer je počasi pridobila sultanovo naklonjenost in postala druga najvplivnejša oseba v cesarstvu, takoj za sultanom, ki jo je oboževal. Bassano je bil izredno dobro obveščen in tako ugotavlja, da sultanka "pripada narodu Rusov in jo je Ibrahim paša kot sužnjo podaril sultanu, ki jo je nato izbral za svojo ženo ter ji izkazuje takšno ljubezen, da se čudijo vsi njegovi podložniki. Med njimi se širijo govorice, da ga je uročila, zato jo kličejo Ziadi, kar pomeni čarovnica in janičarji ter celoten dvor jo sovraži [...] njen prvorojenec Mustafa ji je povsem privržen [...] ona pa ga poučuje, kako si pridobiti naklonjenost ljudstva"²⁴ (Bassano, 1963, 44–45).

Tovrstne govorice so ponavadi sicer temeljile na resničnih osnovah, a so se lahko svobodno spreminjale, tudi zaradi tega, ker se "sultanka nikdar ni pokazala v javnosti [...] tako kot vse ostale žene velikašev v Turčiji"²⁵ (Bassano, 1963, 42). S tem se je začela razvijati legenda o sultanki Roksolani, ki je imela v osmanski državi, pa tudi v krščanski Evropi izjemno velik odmev, mnogi pa so tudi verjeli, da je sultanka, ki je bila vzgojena v krščanski veri, dejanska zaščitnica vseh kristjanov v Osmanskem cesarstvu (gl. Abrahamowicz, 1988–1989, 543–545; Yermolenko, 2005, 231–248).

V krščanski Evropi je bilo v zgodnjem novem veku zelo razširjeno mnenje, da osmanske oziroma muslimanske kreposti ne odtehtajo njihovih številnih pregreh. V delih krščanskih avtorjev je muslimanski svet, običajno zaznamovan kot osmanski, postal naravno prizorišče za prikazovanje neobvladanih strasti ali pa ingenuozne krutosti (Wheatcroft, 2004, 237). Pri tem je bila najodmevnejša tema opisovanje nabijanja na kol, kar je veljalo za najhujšo kazen v osmanski državi. Tudi Bassano se ne izogne opisu te brutalne oblike kazni, ki so jo prav tako uporabljali za mučenje. Kot pravi: "so Turki okrutni in neusmiljeni pri kaznovanju ter mučenju kogarkoli, saj tako za kristjane, kot za Turke in za vse druge uporabljajo nabijanje na kol, česar ne pozna noben drug narod"²⁶ (Bassano, 1963, 86). Bassano natančno opiše sam po-

24 *"La Sultana e di nazione Rossa, laquale gia essendo schiava fu donata da Embraim Bassa al gra Turcho, ilquale l'ha pigliata per sua moglie, et le porta tal' amore che fu marauigliare tutti i suoi sudditi, in tanto che dicono ch'ella l'ha ammalato, perche la chiamano Ziadi, che vuol dir Strega, e per questo i Gegniceri, e tutta la corte le porta odio [...] il primogenito Sultan Mustafa e con la Sultana [...] et la madre che gl'e presso lo ammaestra a farsi amare da popoli"*.

25 *"La Sultana mai non si lascia vedere [...] cosi come soglione tutte l'altre moglie de grandi in Turchia"*.

26 *"Crudelissimi et seuerissimi sono i Turchi in giustitiare, e tormentare chi erra, tanto christiani, come Turchi, et oltre a tutte altre, usano l'impalare, cosa che non e tra nessun' altra nazione"*.

stopek, pri čemer ne izpusti nobene od grozljivih podrobnosti. Pri tem omenja, da je bil "pred očmi mnogih kristjanov na kol nabit tudi ubogi kapitan Lazar Albanec, podanik njegove cesarske Visokosti [...] zajet v Herceg Novem v Dalmaciji, kjer je bil kapitan mesta [...] ki pa je mučenju navkljub ohranil takšno zvestobo veri, kot je niso imeli niti sveti mučenci niti je nisem nikdar pričakoval pri vojaku"²⁷ (Bassano, 1963, 87). Pri tem gre verjetno za epizodo, ki se je odvila potem, ko so Osmani leta 1539 Špancem ponovno odvzeli posest nad Herceg Novim. Poleg tega Bassano omenja še druge oblike mučenja, med drugim nasajanje na kovinske osti, obešanje za roke in žaganje na pol (Bassano, 1963, 88).

Bassano v svojem delu veliko pozornost posveča tudi opisu značilnosti in posebnosti islama, ki ga v skladu s tedanjimi normami v krščanski Evropi označuje kot "prekletu vero [...] z mnogimi zmedenimi obredi"²⁸ (Bassano, 1963, 35). Podoba islama v krščanski Evropi v zgodnjem novem veku je bila namreč prepredena z miti in legendami. Te so obsojale pretkanost in zahrbtnost Mohameda, ki naj bi mu kljub nizkemu družbenemu položaju s prefinjenimi prevarami uspelo pridobiti krdelo fanatičnih privrženecv. Zaradi tega naj bi ga Bog kaznoval z epilepsijo, svoje epileptične napade pa naj bi Mohamed predstavljal kot zamaknjenja, v katerih govori neposredno z Bogom, medtem ko naj bi golobe, ki so mu zobali žitna zrna iz ušesa, predstavljal za Svetega Duha. Njegova velika prevara naj bi segala celo preko njegove smrti, saj naj bi svojim zaupnikom ukazal naj njegovo truplo položijo v železen sarkofag ter ga namestijo v poseben mavzolej, ki ga je sam zasnoval in v katerega kupoli naj bi se nahajali posebni magneti, zaradi katerih naj bi sarkofag lebdel v prostoru. V skladu s tem so v krščanski Evropi Koran predstavljali kot "lažnivo delo bogoskrunskega heretika Mohameda" (Grothaus, 2002, 101).

Že takoj na začetku osmega poglavja Bassano omenja dejstvo, da muslimani sicer verjamejo v boga, vendar pa "Jezusa Kristusa smatrajo zgolj za preroka in v njem ne vidijo božjega sina, čeprav ga je po milosti božji rodila Devica Marija"²⁹ (Bassano, 1963, 30). To je bila seveda za krščanstvo in tudi za Bassana najbolj problematična in sporna točka v odnosu do islama. Bassano navaja tudi, da muslimani "priznavajo Koran, v katerem je zapisana vsa njihova postava, od Nove zaveze oziroma Pavlovih pisem pa uporabljajo samo tiste dele, ki ustrezajo potrebam njihove vere, tako kot anabaptisti"³⁰ (Bassano, 1963, 30). S to trditvijo se Bassano očitno navezuje na eno

27 *"Fu impalato, et tormentato in presenza di molti Christiani, il pouero Capitan Lazero Albanese, seruitore della.S.Mae.Cesarea con tanta costanza quanto credo fusse, ne santi Martiri, ne harei mai creduto, che un'huomo soldato si saldo fosse stato nella fede di Christo ..."*.

28 *"Essendo Si piena di confuse cirimonie questa maladetta setta ..."*.

29 *"[...] confessano Iesu Christo esser stato Profeta, non figliuolo di Dio, ma nato per volonta sua di Maria Virgine"*.

30 *"Hanno il loro Alcorano, doue e scritta tutta la loro legge, con parte del Testamente nuouo, e delle epistole di san Paulo, solamente quello che fa al bisogno della lor fede, come fanno gl'Anabatisti"*.

od vplivnih usmeritev srednjeveške krščanske tradicije, ki islamu ne priznava statusa posebne religije, ampak jo razume kot zgolj eno od krščanskih ločin oziroma kot krščansko herezijo. Med drugim je celo Dante Alighieri v svoji "Božanski komediji" (*Divina Commedia*) Mohameda postavil v deveto kotanjo osmega kroga pekla kot največjega heretika oziroma odpadlega kristjana, kar izpričuje vplivnost srednjeveške tradicije (Dante Alighieri, 1972, 145–146, 231). Bassano s svojimi trditvami tudi posredno izenačuje protestantske ločine z islamom in jih s tem torej zaznamuje kot zgrešene ter krivoverske.

Obenem pa Bassano islam povezuje z judovsko-krščansko monoteistično tradicijo, saj omenja, da muslimani "upoštevajo večino Stare zaveze ter sledijo določenim navadam Judov, kot je obrezovanje [...] prepoved zauživanja svinjine ter nekaterim krščanskim, kot je zauživanje zajčjega mesa in petek kot Gospodov dan, namesto sobote"³¹ (Bassano, 1963, 30). Muslimani tudi nimajo "v cerkvah zastav, grbov, korov, kapel, oltarjev, ikon niti kakršnihkoli slik, razen nekaterih besed iz psalterija v majuskuli nad vrati [...] ne uporabljajo orgel, nimajo ne moških ne ženskih samostanov, razen nekaterih puščavnikov, nimajo zvonov, ne uporabljajo svete vode, ne pripravljajo procesij in nimajo spovedi"³² (Bassano, 1963, 31).

V Bassanovem delu so zelo natančno navedene nekatere osnovne značilnosti muslimanske vere, ki so bile v krščanski Evropi tedaj le slabo poznane, kar priča o njegovi odlični obveščenosti ter za tiste čase pravzaprav nenavadni objektivnosti. Tako opozarja, da "Turki ne častijo Mohameda, kot mnogi mislijo, ampak samo Boga Očeta, Mohameda pa imajo za preroka, ki jim ga je poslal Bog, da bi izboljšal svet in ki je bil poln svetega duha",³³ obenem pa tudi pravi, da "verjamejo, da je Bog dal Postavo najprej Mojzesu [...] nato Jezusu [...] na koncu pa jo je vso popolno prejel Mohamed",³⁴ kar naj bi za muslimane dokazovalo primat muslimanske vere nad vsemi drugimi veroizpovedmi (Bassano, 1963, 28).

Da je Bassano verjetno osebno prisostvoval muslimanskemu bogoslužju, priča tudi njegov natančen opis obreda, kjer med drugim pravi, da se verniki "namestijo

31 *"Hanno gran parte del Testameto vecchio, et osseruano alcune cose de Giudei, come il circondarsi [...] il non mangiar carne di porco [...]. Osseruano similmente alcune de Christiani, come magiar carne di Lepre, no guardare il Sabbatho, hauer per giorno santo il Venerdi"*.

32 *"[...] ne vi appendano armadure, bandiere, o stendardi, tamburri, non vsano Chori, Cappelle, Altari, cioe Iconie, ne dipintura di sorte alcuna, eccetto alcuni breui sopra le porte, di parole del Salterio, in lettere maiuscole [...] non usano Organi, non hanno Monasteri de Frati, ne di Monache, eccetto alcuni Eremiti, non hanno campane, ne campanelle, non vsano acqua santa n' asperges, non fanno mai processioni, ne mai si confessano"*.

33 *"[...] Turchi non adorano Machometto (come molti si credono) ma solo Iddio padre, et Machometto nahho per vn Profeta che sia loro stato mandato da Dio a riformare il mondo, e che sia stato pieno di Spiritosanto ..."*.

34 *"Dicono ch'Iddio prima ha data la legge, pel le mano di Moise, poi l'ha riformata per Hissapechamber, cio Iesu Christo, in vltimo, per il gran Profeta Mehemeth, cioe Machometto, l'ha fatta in tutto perfetta ..."*.

zadaj za Duhovnikom in počnejo vse istočasno kot to počne on [...]. Duhovnik iztegne roke v križ, verniki pa mu sledijo, nato pa roke stisne k sebi in pade na kolena, poljubi zemljo ter si z rokama pokrije ušesa [...] vse skupaj pa ponovi petkrat ali šestkrat [...] zatem se vsi zatopijo v abstraktno, duhovno molitev"³⁵ (Bassano, 1963, 28–29). Obenem navaja, da mnogi Osmani "odhajajo iz mesta na osamljene kraje, v bližino kakšnega potoka, kjer zložijo obleko na zemljo in molijo pod milim nebom, to pa zato, ker nimajo ne malikov, ne podob, ne kipov [...] tisti, ki ob določeni uri zaradi kakšnega opravka niso prišli v Tempelj, pa molijo tudi na prostem in v hišah"³⁶ (Bassano, 1963, 29).

Bassano glede odnosa muslimanskih Osmanov do kristjanov omenja njihovo delno toleranco in vedno prisotno nevarnost nasilja nad kristjani, saj "je kristjanom prepovedano vstopiti v njihove cerkve, lahko pa od vrat opazujejo njihove ceremonije in pridige, vendar jih opozorijo, da se ne smejo smejeti, saj bi jih takoj zgrabili in jih prisilno spreobrnilo v Turke"³⁷ (Bassano, 1963, 31). Namen takšnih trditev je bil predvsem vzbujanje zgroženosti med krščanskimi bralci na Zahodu, v ozadju pa se je skrivalo pozivanje na križarsko vojno za osvoboditev kristjanov izpod nadoblasti Osmanov.

V Osmanskem cesarstvu, kot tudi v drugih muslimanskih deželah, pa je bila v resnici nemuslimanskim manjšinam, to pomeni pripadnikom "narodov knjige" (judje, kristjani), uradno zagotovljena svoboda veroizpovedi in določena avtonomija v notranjih zadevah (Gibb, Bowen, 1963, 20–21). V tem pogledu je zanimiva tudi naslednja Bassanova omemba, ki pa po drugi strani vsebuje za tiste čase dokaj korektno razlago izraza musliman, kar izkazuje njegovo posebno subtilnost in odprtost do drugače mislečih in verujočih: "Nekoč sem prisostvoval eni od pridig v neki istanbulski mošeji, med katero je pridigar, časten mož, povedal, da se jih ne bi smelo poimenovati Turki, temveč muslimani, kar pomeni prijatelji Boga oziroma ljudje v božji milosti"³⁸ (Bassano, 1963, 31).

35 *"[...] vanno dietro al Sacerdote accordandosi di fare tutti in vn medesimo tempo quel ch'egli fa [...]. Si ferma dunque il Sacerdote et allarga le braccia in Croce, loro in piedi dritti fanno il simile, poi le ristringe e con le mani giunte s'inginocchia con ambe due i piedi, e basciata la terra si rizza co la testa, e si tura l'orecchie con ambedue le mani [...] cosi fa fin' a cinque, o sei volte [...] e per un quarto d'hora si mettono in astratto, et in oratione mentale".*

36 *"[...] vano fuori della Citta in luoghi solitarii, vicino a qual fiume, doue distesa la veste in terra, fanno oratione all'aria, e quest'e perche loro non hanno ne Idoli, ne Imagini, ne Figure di nissune sorte [...] vanno ancho alla campagna. O alle case far oratione, quelli che per qualch'occupatione non sono venuti al Tempio a hora debbita".*

37 *"A Christiani non permettono entrare ne le loro Chiese, ma possono bene stare appresso alla porta a vedere, et vdire le loro cirimonie e prediche, ma auuertisca il Christiano che sta a vedere, di non ridere, che sarebbe subito preso, e per forza fatto Turcho".*

38 *"Un giorno io vdi vna predica, doue vn loro valente predicatore disse, che loro non debbono esser chiamati Turchi, ma Bussurmani, il che suona, Amici di Dio, o uero huomini in gratia di Dio".*

Nerazumevanje in sovraštvo do drugovercev, celo do "narodov knjige", je bilo živo tudi med Osmani, saj so kristjane "imenovali Giaurlar oziroma prekleti in sovražniki Boga, poleg tega pa še Mordar, kar pomeni umazanci [...] imenujejo nas tudi Deli oziroma norci"³⁹ (Bassano, 1963, 31). Vendarle pa Bassano navaja tudi zgodbo osmanskega pridigarja o formalni enakosti med tistimi muslimani in kristjani, ki zvesto sledijo svoji veri. Zgodba pripoveduje o tem, kako "so bili slabi muslimani ponoči dvignjeni iz grobov in preneseni med slabe Giaurlar oziroma kristjane. Dobri kristjani so bili nato preneseni v njihove grobove, skupaj z dobrimi muslimani in bilo je dokazovano z zakoni in doktorji, da jih je prenašalo šest tisoč šesto šestinšesdeset kamel, ki so po milosti božji ponoči nevidne letale po zraku"⁴⁰ (Bassano, 1963, 31).

Po Bassanu so bili muslimani precej bolj zvesti svoji veri od kristjanov, ne glede na samo vsebino njihove vere, ki naj bi bila zgolj praznoverje. Pridigar naj bi, tako Bassano, govoril "še druge neskončne neumnosti, ki pa so jih njegovi poslušalci sprejeli z večjo tišino in iskrenostjo, kot pri nas sprejemajo besede Evangelija"⁴¹ (Bassano, 1963, 31–32). Tovrstne trditve so bile pogoste v podobnih delih, kot je Bassanovo, avtorji pa so jih večinoma uporabljali kot moralistične opomine o pokvarjenosti krščanskega sveta in o potrebnosti vrnitve k pravi krščanski veri.

O pravicah kristjanov v osmanski državi Bassano podrobneje spregovori v desetem poglavju. "Osmani", kot pravilno ugotavlja Bassano, "dovolijo Maronitom, Jakobitom, Armencem, Grkom, Romanom [katolikom] in skratka vsem kristjanom, da imajo svoje cerkve, a brez zvonov"⁴² (Bassano, 1963, 35). V osmanski državi so imeli od kristjanov največ pravic grški pravoslavci, ki so imeli tudi svojega patriarha v Istanbulu. Ta je, kot navaja Bassano, "sultanu plačeval 1.000 skudov na leto, obenem pa je sultan imel tudi pravico imenovanja na to funkcijo, kar je s pridom izkoriščal in imenoval zgolj njemu najbolj zveste kandidate"⁴³ (Bassano, 1963, 32). Bassano tudi omenja, da so se v Peri nahajali "menihi katoliške vere, frančiškani, dominikanci in benediktinci, ki pa so bili vsi konventualci",⁴⁴ medtem ko je bilo

39 *"Chiamano noi altri, no Christiani, ma Giaurlar, cioe maladetti, et inimici di Dio, chiamanci similmente Mordar, che vuol dire sporchi [...] Ci chiamano anchora Deli, cioe pazi"*.

40 *"Disse adunque questo valent'huomo che i tristi Bussurmani erano leuati la notte da sepolchri, et portati tra tristi Giaurlar, cioe Christiani, et i buoni Christiani erano portati ne loro sepolchri, co gl'altri buoni Bussurmani, e prouo per legge, e dottori, che quest'officio si faceua di notte da sei milla sei cento et sesantasei Camelli, iquali per volonta diuina vanno la notte inuisibilmente pe l'aria"*.

41 *"[...] et con queste disse anchora dell'altre infinite pazzie, lequali con piu silentio erano vdite, che non sono da noi le parole del santo Euangelo, et con piu honesta"*.

42 *"Primieramente permettono a Maroniti, Iacobiti, Armeni, Greci, Romani, et in somma ad ogni natione Christiana, che habbino le loro Chiese, ma senza campane ..."*.

43 *"[...] e vuole l'autorita di coferirlo, anchor che ordinariamente fa succedere il piu fauorito Callogiero"*.

44 *"In Pera vi sono Frati della fede Romana, et di san Francesco e di san Domenico, Monaci neri di san Benedetto, tutti pero conuentuali"*.

katoliških duhovnikov malo in ti so vsak dan "v odprtih cerkvah darovali mašo"⁴⁵ (Bassano, 1963, 35–36). V katoliške cerkve so zahajali tudi Osmani, čeprav kristjanom v mošeje ni bilo dovoljeno zahajati. Pri tem je šlo v prvi vrsti za radovednost in specifično obliko zabave. Tako naj bi v frančiškanski cerkvi v Peri "katoliški maši prisostvoval celo sam sultan in se pri tem smejal"⁴⁶ (Bassano, 1963, 36).

Tudi Judje so v Osmanskem cesarstvu uradno uživali zaščito in uspeli doseči precejšnje privilegije, saj so bili zelo pomemben dejavnik v mednarodni trgovini, ki je prinašala določenim slojem v osmanski družbi velike zasluge (gl. Shmuelevitz, 1984). Tako so imeli Judje v Istanbulu, Brusi [dan. Bursa] in Solunu celo svoje šole. Kot piše Bassano, je bilo v teh šolah "samo malo manj kot 1.000 otrok, ki so na ves glas prepevali in ustvarjali velikanski hrup, čemur so se Turki smejali"⁴⁷ (Bassano, 1963, 36). Verjetno gre pri teh Bassanovih besedah za opis judovskega verskega pouka, ki vključuje tudi ritualno ponavljanje izrekov iz judovskih svetih knjig. Judom je bilo tudi dovoljeno "imeti lastne klavnice, kupovati nepremičnine, okraševati svoje hiše in palače, imeti sinagoge ter pokopavati svoje mrtve javno in ob belem dnevu, dovoljene pa so bile tudi vse ostale njihove ceremonije"⁴⁸ (Bassano, 1963, 36). Vsa ta določila kažejo na dokaj visok status Judov v osmanski družbi, saj niso bile upoštevane in spoštovane zgolj njihove verske in kulturne značilnosti, temveč so se tudi gospodarsko nadvse uveljavili.

Zelo pomembno je 34. poglavje Bassanovega dela, v katerem predstavi ravnanje Osmanov s sužnji in načine njihovega odkupovanja. To je bila ena od najbolj perečih tem odnosa krščanske Evrope do Osmanskega cesarstva, saj so Osmani zaslužnili na tisoče kristjanov iz raznih predelov Evrope, ki so jih osvajali s svojo taktiko vojaškega in gospodarskega izčrpavanja nasprotnika.⁴⁹ Bassano tako poudarja, da je "od tuzemskih nesreč največja nesreča tistih ljudi, ki se po lastni zli usodi prisilno znajdejo v rokah Turkov, saj ima kristjan nižjo ceno kot konj, osel ali vol"⁵⁰ (Bassano, 1963, 89). Obenem Bassano izkoristi priložnost, da obsodi še eno od razvpitih pregreh Osmanov, ki je bila v krščanski Evropi obsojana kot izrazito

45 *"Sonnoui Preti, ma pochi, et celebrano ogni giorno con la Chiesa aperta pubblicamente le Messe ..."*.

46 *"Il gran Turcho in san Francesco in Pera entro, et vi fece dir una Messa alla sua presentia, et se ne rise"*.

47 *"A i Giudei permettono, et in Prusia et in Costantinopoli tenere schuole, et in Salonichio (che era gia Thessalonica) doue saranno spese uolte poco meno di.1000. fanciulli nella schuola, e cantano ad alta voce, et fanno rumore grandissimo, di che si ridono i Turchi"*.

48 *"Gli concedono fare i loro macelli, comprare stabili, edificare case et palazzi, tener la Sinagoga publica, et portar' il giorno a sepolire publicamente i morti accompagnati da Giudei, et tutte l'altre loro cirimonie"*.

49 O osmanski politiki vojne in miru glej: Panaite, 2000. O osmanskem zaslužjevanju kristjanov glej: David, Fodor, 2007.

50 *"Tra le miserie de mortali nessuna (ch'io creda) e maggiore che quella di coloro i quali per loro trista fortuna Capitano sforzatamente in man'de Turchi. Doue per minor'prezzo s'ha vn'Christiano, ch'un cauallo, un'asino, o un'bue ..."*.

nenaravna: "Dečke v mestih prodajajo po višji ceni kot deklice, tako je ta narod zaznamovan s pregreho sodomije"⁵¹ (Bassano, 1963, 89). Kristjanom in Judom ni bilo dovoljeno kupovati odpadnikov od krščanske ali judovske vere, ki so se spreobrnil v islam, medtem ko so jih Osmani lahko kupovali kot sužnje, s trditvijo "da ni dobro, da bi kdorkoli, ki ni Turek, imel sužnja, ki je postal Turek"⁵² (Bassano, 1963, 89). Vendarle pa naj bi skoraj vsi Judje, ki so tedaj živeli na Levantu, imeli sužnje krščanske veroizpovedi, "s katerimi so okrutno ravnali"⁵³ (Bassano, 1963, 89). Suženj je bil lahko trikrat prodan, če je gospodar z njim slabo ravnal, "vendar pa se to ni velikokrat dogajalo, ker bi ga gospodar lahko prodal kateremu od svojih prijateljev, ki bi z njim ravnal še slabše"⁵⁴ (Bassano, 1963, 89).

Glede odkupovanja sužnjev je Bassano zelo kategoričen, čeprav je iz njegovega pisanja razvidno, da ni povsem zvest resnici. Kot pravi: "sultan takoj poskrbi za preživetje tistih svojih sužnjev, ki se spreobrnejo v islam, tiste, ki se nočejo spreobrniti, pa zapre v stolp v Peri, kjer morajo preživeti z eno aspro na dan, dokler ne pristanejo na spreobrnitev, če pa mu ponudijo, da bi se odkupili, jih zavrne, češ da ne rabi denarja"⁵⁵ (Bassano, 1963, 90). To seveda ne ustreza dejstvom, kajti že pred 16. stoletjem se je razvila zelo intenzivna trgovina odkupovanja krščanskih sužnjev iz osmanskega, med drugim tudi sultanovega ujetništva, v katerem so sodelovali tako muslimanski kot krščanski trgovci. Med odkupljenimi sužnji so se nahajali celo kristjani z beneške Terraferme, ki so padli v roke osmanskim konjenikom med njihovimi vpadi v Furlanijo (Voje, 1987, 257–264). Tudi Bassano priznava, da je obstajal način za odkup sužnjev: "lahko jih odkupi Barbarossa, češ da potrebuje veslače na svojih galejah za potrebe vojaškega pohoda ali pa jih sultan podari nekomu, ki nato sužnjem dovoli, da se lahko odkupijo"⁵⁶ (Bassano, 1963, 90). Bassano tudi poroča, da sultan zloglasnemu Barbarossi, ki je bil prav v tistem času njegov najbolj uspešen pomorski poveljnik, "preda veliko sužnjev, ki jih Barbarossa vse pošilja na galeje, zato so mu mnogi plačali lepe denarce, da jih ni poslal veslati, ko pa se vrne z

51 *"Vendonsi i fanciulli a gran' prezzo, come le fanciulle a vile, cosi quella nazione e machiata del vitto della Sodomia ..."*

52 *"Quelli ch'unauna volta hanno rinnegato, non puonno ne da Giudeo ne da Christiano esser comprati, ma da Turchi si, Dicendo che non ista bene, che chi non e Turcho habbi Schiauo che sia fatto Turcho".*

53 *"[...] ne fanno strati crudeli".*

54 *"Il Schiauo si puo far' vendere fin a tre volte, quando il Padrone gli fa mali portamente, ma poco s'usa, perche si fa comprare a vn' amico, et e trattato sempre peggio che prima".*

55 *"I schiaui che vien donato al gran Turcho se vuol rinegare, gl'ordina subito la sua prouisione, se non il fa mettere in vna Torre, detta del Mar maggiore, ch'e in Pera, e quiui si sta con un aspro il giorno [...] e se mai le si parla di riscatto, egli risponde che non ha bisogno di denari".*

56 *"Vn modo hano di riscatto quelli che sono donati al gra Turcho, e quest'e, o che Barbarossa gli compri sotto nome ch'egl'n'habbi di bisogno per qualche essercitio per le Galere, o ch'alcuno altro gli domandi in dono al gran Turcho, et poi riscattarsi da colui a chi il gran Turcho l'hara donato".*

vojaškega pohoda, jih vse preda poveljnikom stolpa v Peri [dan. Beyoglu]"⁵⁷ (Bassano, 1963, 90). Kar nekaj tisoč teh sužnjev so nato osvobodile krščanske koalicijske sile z zmago v bitki pri Lepantu leta 1571.⁵⁸

Po Bassanu so "med Osmani trgovci, ki se ukvarjajo zgolj s preprodajo sužnjev in so tako pretkani, da že z enim pogledom na obraz ali roko nekoga ugotovijo v kakšnem fizičnem stanju je"⁵⁹ (Bassano, 1963, 90). Prodaja sužnjev je bila okrutno početje, ki se je globoko zarežalo v psiho tedanjega evropskega človeka: "[...] tako kot trgujemo mi z živino, počnejo oni z nami in še slabše, saj vodijo po deset sužnjev, zvezanih skupaj z eno samo verigo, privezano na vratu, odlično zastražene, ženske in otroke pa posadijo na konje, kjer sedijo na tovoru ali pa v košarah"⁶⁰ (Bassano, 1963, 90–91). Sužnje so Osmani prodajali "sredi mesta, na kraju, imenovanem Bezistan, ki je zgrajen kot okrogel tempelj, s štirimi vhodi, ki si stojijo nasproti v obliki križa, v njem pa so bile trgovine s tekstilom, brokatom, draperijami in drugimi dragocenimi tkaninami"⁶¹ (Bassano, 1963, 91).

Z vojaškega vidika so bili za tedanje krščansko Evropo zelo pomembni podatki, ki jih Bassanovo delo prinaša o utrjenosti osmanskih mest in o osmanski vojaški ureditvi. Tako naj bi bila mesta na meji, "ki jih sultan vzame sovražnikom, zelo dobro utrjena, podobno pa tudi tista, ki se nahajajo ob morju, zaradi strahu pred galejami gospoda kneza Dorie"⁶² in Benečanov",⁶³ medtem ko "mesta v notranjosti niso dobro utrjena [...] saj nobeno drugo večje mesto, razen Istanbula, nima obzidja"⁶⁴ (Bassano, 1963, 93). Glede na sodobne raziskave osmanskih obmejnih utrdb v Evropi pa lahko zaključimo, da so bile te večinoma slabše grajene in šibkejše od utrdb njihovih kr-

57 *"Et armando gli consegna tutti a Barbarossa, ilquale gli mette tutti a le galere, ben che e molti, che gli paiano di qualche conto, non fa vogare. Poi quando Barbarossa torno a disarmare gli riconsegna tutti a Guardiani di Torre di Mare maggiore".*

58 O Lepantski bitki obstaja zelo obsežna bibliografija. Glej: Hess, 1972; Guilmartin, 1981; Guilmartin, 2003; Bicheno, 2004 in tam vsebovano bibliografijo.

59 *"Sonoui tra Turchi Mercanti che non fanno altro che vendere e comprare Schiaui. Et sono tanto astuti che subito c'hanno visto il viso a vno o la mano comprendono la sua conditione ...".*

60 *"[...] e cosi que mercati che facciamo noi de le Bestie, fanno loro di noi, e piu che in condurre i Schiaui ne ligano ciece insieme con vna catena al collo, e con guardie bonissime, Donne et putti gli mettono a Cauallo, sopra le some, o in ceste".*

61 *"Il mercato de Schiaui si fa in vn luogo nel mezzo della Citta, detto Besestan, ilquale e come vn Tempio ritondo, con quatro porte in croce, intorno intorno: ha Botteghe de imbroccatti, velluti et altri drappi e le cose di preggio tutte si vendono quiui ...".*

62 Pripadniki znamenite genovske rodbine Doria so bili admirali v službi papeža, vrhovni poveljniki papeške mornarice. Andrea Doria je bil eden od treh krščanskih poveljnikov, pod vrhovnim poveljstvom Don Juana Avstrijskega, v bitki pri Lepantu leta 1571.

63 *"Le Citta ch'il gran Turcho piglia nel confine a nemici, le tiene assai bene fortificate, et similmente quelle che sono vicine al Mare, per sospetto delle galere del Signor Principe d'Oria, e de Signori Venetiani ...".*

64 *"[...] ma le Citta che sono dentro della Turchia, non sono ponto forti [...] n'alcun' altra Citta grande e in fortezza, ne ha mura, eccetto Costantinopoli ...".*

ščanskih nasprotnikov (Stein, 2007, 48–49). Gostota poselitve naj bi bila v Osmanskem cesarstvu nizka, saj naj bi imel po Bassanu "vsak del krščanskega sveta več prebivalstva kot Turčija",⁶⁵ vendar pa naj bi imele krščanske dežele "manj vojakov, ki so tudi slabše izurjeni, kajti ko gre sultan na vojno, mesta ostanejo skoraj brez prebivalcev, obenem pa ima sultan tudi mnoge rodove vojske, tako konjenice kot pehote"⁶⁶ (Bassano, 1963, 93).⁶⁷

Od vseh osmanskih vojaških odredov je bil najbolj znan odred janičarjev. Bassano zelo natančno opisuje njihova znamenita in za krščanske Evropejce dokaj ekstravagantna pokrivala, ki jih Bassano imenuje "Zarcole", v katerih so "tisti, ki so se odlikovali v vojni, nosili peresa dolga dva lakta, vse skupaj pa je tehtalo okoli dvajset liber. Pokrivala so bila iz bele klobučevine, napolnjena s tekstilom [...] en del okrasja pa je segal do ramen [...] in bil okrašen s pozlačenim ali posrebrenim bakrom ter posut z umetnimi biseri [...] podobno okrasu žensk v Franciji"⁶⁸ (Bassano, 1963, 94). O janičarjih so pisali mnogi krščanski avtorji, med njimi tudi Paulo Giovio v svojem delu "Commentario delle cose dei Turchi" iz leta 1532, kjer omenja prav njihova pokrivala oziroma "Essarcole", pri tem pa se je opiral na podatke, ki jih je zbral že Grk Theodoro Spanduno (Sodini, 2007, 136–138). Tako obstaja možnost, da se je Bassano pri svojem opisu janičarjev zgledoval prav po Gioviju.

Od ostalih odredov osmanske vojske Bassano posebej izpostavi "konjenike v Bosni, kjer so zelo pogumni in močni možje, ki so zaslužni za sultanove uspehe: en del je nameščen na mejah Grčije, drugi del pa na Ogrskem"⁶⁹ (Bassano, 1963, 94). Bassano jih tudi natančneje opiše: "[...] vedno izzivajo na dvoboj mož na moža [...] imajo veliko moč v rokah in vsem telesu. So zelo visoke in skladne postave, a barbarskih običajev, brez domiselnosti, razen določene pretkanosti pri bojevanju, ki so jim jo zapustili njihovi predniki [...] oblačijo se v medvedje in volčje kožuhe, da bi prestrašili ljudi. Na glavi nosijo pokrivala iz kozje kože z dvema perutma mrtvega

65 "[...] anchora che molto piu habitata sia ogni parte di Christianita che la Turchia ...".

66 "[...] non pero ha tanti Soldati ne tanta gente da guerra, e cosi essercitata, et questo auuene perche quando il gra Turcho fa guerra lascia quasi le Citta tutte sformite d'huomini, et ha molti ordini di Soldati cosi a Cauallo come a piedi ...".

67 O osmanski vojski ter njeni ureditvi in moči glej temeljno delo: Murphey, 2003.

68 "[...] Gegnizeri, iquali hano fatto qualche signalata proua nella guerra, portano nella Zarcola cioe nel Capello, vna penna ch'era con penne lunghe due braccia; grossa vn' gran fatto, et penso che tra il Capello e le penne pesi venti libre: la Zarcola e di feltro bianco imbottito con la testiera [...]. Dalla cui cima si riuolta per le spalle vna riuerscia [...] couerta con rame indorato, o inargentato, con gioie false [...] ouero quella delle donne di Franza ...".

69 "[...] a cauallo signalati: questi stanno in Bosna, doue sono huomini valentissimi, e robustissimi, iquali fanno viuere trionfalmente il Turcho: sono da vna banda ne confini della Grecia, da l'altra de Vngheria".

orla"⁷⁰ (Bassano, 1963, 95). Glede njihovega orožja pa Bassano piše, da "[...] podobno kot vsi ostali Turki uporabljajo za polovico daljše sulice od naših, ki so znotraj votle"⁷¹ (Bassano, 1963, 95). Te oddelke so klicali tudi "Deli, kar pomeni norci, vsi pa so se obvezani boriti z vsaj desetimi konjeniki naenkrat, drugače izgubijo svoje ime, titule ter naziv"⁷² (Bassano, 1963, 95).

SKLEP

Pri upoštevanju del, kot je Bassanovo "I Costumi et i modi particolari della vita de' Turchi" v vlogi zgodovinskih virov, torej tekstov, s pomočjo katerih je mogoče z znanstveno obdelavo in ustrezno distanco analizirati tedanji odnos do Osmanov, je seveda potrebno izkazati veliko mero previdnosti, v izogib neželenim anahronizmom in manipulacijam z viri. To je še zlasti pomembno zaradi dejstva, da je bilo delo v prvi vrsti koncipirano kot poziv evropskim kristjanom k združitvi in križarskemu pohodu proti Osmanom, kar je bilo značilno za vsa tovrstna dela. Opisovanje Osmanov je bilo v zgodnjem novem veku namenjeno predvsem spoznavanju sovražnika, da bi ga bilo tako mogoče lažje premagati.

Vendarle pa lahko ugotovimo, da je bilo obravnavano delo napisano z iskrenim namenom čim bolj natančno predstaviti obravnavano tematiko. Bassano je očitno uspel vzpostaviti stik z navadnimi ljudmi v osmanski državi ter imel tako tudi možnost neposrednih izkušenj in ugotovitev. Ukvarja se namreč s predstavniki različnih osmanskih družbenih slojev, ne zanemarja pa niti odnosov med njimi in mnogih podrobnosti iz vsakdanjega življenja Osmanov. Posebej fascinanten je njegov opis sultanovega seraja, iz katerega lahko sklepamo, da je moral imeti zelo vplivne prijatelje celo na samem sultanovem dvoru. Ob tem je tudi jasno razvidna njegova tolerantnost do drugače verujočih, čeprav je bil že zaradi naročnika, ki je zasedal visoko mesto v katoliški cerkveni hierarhiji, obvezan vsaj formalno obsoditi islam in njegove privržence. Zelo natančni opisi verskih praks muslimanov ter mnogi pozitivni odzivi na njihovo iskrenost ter zvestobo svoji veri so bili v Evropi 16. stoletja dejansko redki in predstavljajo redko pričevanje o možnostih sožitja med različnimi verami in kulturami v zgodnjenovoveški Evropi.

70 *"[...] sfidano sempre a corpo a corpo, a romper lancia [...] hanno forza grandissima nelle mani et in tutto il coro. Sono di statura assai gradi e ben fatti, di costumi Barbari, senza ingegno, hanno solamente alcune astutietie nel combattere lasciate loro da suoi antichi [...] Vestono di pelle d'orso, e di Lupo, per spauentar le genti. In testa portano vna celata di pelle di Capretto con due ale d'Aquila morta ..."*

71 *"[...] vsano come tutti gl'altri Turchi, la lanza piu longa della nostra vna meza volta, vota dentro ..."*

72 *"[...] chiamano anchora questi sfidatori, Deli, che vuol dir, pazzi, et e obligato vno de questi solo d'andare incontro a dieci huomini a cauallo, et non andandoui perde, et il nome, et l'insegne, et il titolo, de Deli ..."*

LUIGI BASSANO DA ZARA: "I COSTUMI ET I MODI PARTICOLARI
DELLA VITA DE' TURCHI". AN EXAMPLE OF CHRISTIANS
DESCRIBING OSMANLIS IN THE 16TH CENTURY*Klemen PUST*University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
e-mail: klemen.pust@zrs.upr.si*SUMMARY*

The aim of the article is to introduce and analyse a representative example of texts written by authors from Christian Europe who interpreted the structure of the Osmanli state and the characteristics of the life of the Osmanli. At the same time the article also displays, indirectly and to a certain degree, the image of the Osmanli as perceived in the Venetian countries of the eastern Adriatic in the early modern age.

The memoirs of the Christians who spent time in captivity in the territory of the Osmanli state, but later managed to regain their freedom (through release upon payment, escape, etc.) and take refuge in some European Christian state, form a very special and significant class of works that contributed to the shaping of the image of the "Turk" in Christian Europe of the early modern age. These kinds of texts are in fact among the most precise and authentic. It is considered that the writings or dictations of former Christian prisoners who managed to return from Osmanli captivity usually show more understanding for the Osmanli in the descriptions of the many interesting details of their world than the papers written by preachers and the anti-Osmanli speeches penned by authors with a humanistic education.

"I Costumi et i modi particolari della vita de' Turchi" (Customs and Special Ways of Life of the Turks) by Luigi Bassano da Zara is one of the earliest works of this kind, a genre that multiplied throughout Europe from the 15th century onwards. In a way it could even be considered the predecessor of the 17th- and 18th-century works with ethnographic connotations. At the same time it is also regarded as one of the most important sources about Osmanli life in the 16th century, especially during the period under the rule of Suleiman I, the Lawgiver, because it is rich with comprehensive information and accurate descriptions, and because except for some minor factual inaccuracies owing to a poor knowledge of the language it contains no obvious or intentional irregularities and exaggerations, which are so typical of the majority of other texts preserved.

We can establish that the studied work was written with the honest intention of presenting the selected topic as accurately and detailed as possible. Bassano seems to have managed to make contacts with ordinary people in the Osmanli state, offering him the possibility of direct experience and deductions. Bassano dealt with members of all strata of the Osmanli society, neglecting neither the relations between

them nor the numerous details from everyday life of the Osmanli. Especially fascinating is his description of the sultan's serai, from which we can deduce that Bassano must have had very influential friends at the very sultan's court. It is also clear from his work that he was tolerant of people of other faith, although he would be obliged – if only for the reason that his work had been ordered by a person occupying a high position in the Catholic church hierarchy – to condemn, at least formally, Islam and its followers. Very precise descriptions of religious practices of the Muslims and many positive reactions to their honesty and loyalty to their faith were rare indeed in 16th-century Europe and represent an exceptional testimony of the possibility of coexistence of different religions and cultures in early modern age Europe.

Key words: Christian Europe, Osmanli state, image of the Osmanli, eastern Adriatic, early modern age, Luigi Bassano da Zara, Suleiman I, the Lawgiver

VIRI IN LITERATURA

- Alberi, E. (1844):** Relazioni degli ambasciatori veneziani al Senato durante il secolo decimosesto. Serie III. Vol. II. Firenze, Società editrice fiorentina.
- Alberi, E. (1855):** Relazioni degli ambasciatori veneziani al Senato durante il secolo decimosesto. Serie III. Vol. III. Firenze, Società editrice fiorentina.
- Bassano, L. (1963):** Babinger, F. (ur.): Costumi et i Modi Particolari Della Vita De' Turchi. Texte und Widerdrucke zur Geschichte und Landeskunde Südosteuropas und des Nahen Ostens. Monaco di Baviera, Casa editrice Max Hueber.
- Borgogni, G. (1590):** Le Discordie christiane, le quali causarono la grandezza di casa ottomana, insieme con la vera origine del nome turco, et un breve sommario delle vite e acquisti de'prencipi ottomani. Bergamo.
- Dante (1972):** Božanska komedija. I. del. Pekel. Maribor, Založba Obzorja.
- Dona, G. B. (1688):** Della letteratura de'turchi. Venetia.
- Formanti, N. (1684):** Raccolta delle historie delle vite degli importanti ottomani sino a Mehemet 4. Con il Serraglio del Gran Monarca ... Venetia.
- Giovio, P. (1532):** Commentario delle cose dei Turchi. Venetia.
- Konstantin Mihajlović iz Ostrovice (1966):** Janičarove uspomene ili Turska hronika. Beograd, Prosveta.
- Menavino, G. A. (1548):** Trattato da costumi et vita de Turchi. Firenze.
- Nikšić, B. (2001):** Osmansko carstvo očima bivšeg zarobljenika. Opis osmanskog dvora i države Nikole Matije Iljanovića. Zagreb, Hrvatski institut za povijest.
- Sansovino, F. (1564):** Dell'istoria universale dell'origine et imperio de Turchi. Venetia.

- Sanudo, M. (1879–1902):** I Diari di Marino Sanuto (MCCCCXCVI–MDXXXIII). Vol. 1–58. V: Fulin, R., Stefani, F., Barozzi, N., Berchet, G., Allegri, M. (ur.): Venezia, La Regia Deputazione Veneta di Storia Patria.
- Abrahamowicz, Z. (1988–1989):** Roksolana. V: Rehbindler, J., Romiszewski, M. (ur.): Polski Słownik Biograficzny. Vol. XXXI. Wrocław (et al.), Polska Akademia Nauk, 543–545.
- Andrews, W. G., Kalpakli, M. (2005):** The Age of Beloveds. Love and Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society. Durham – London, Duke University Press.
- Babinger, F. (1963):** Introduzione. Vita ed opera di Luigi Bassano. V: Bassano, L.: Costumi et i Modi Particolari Della Vita De' Turchi. Texte und Widerdrucke zur Geschichte und Landeskunde Südosteuropas und des Nahen Ostens. Monaco di Baviera, Casa editrice Max Hueber.
- Bataillon, M. (1966):** Mythe et connaissance de la Turquie en Occident au milieu du XVIe siècle. V: Pertusi, A. (ur.): Venezia e l'Oriente fra tardo medioevo e rinascimento. Firenze, Sansoni, 451–470.
- Berchet, J. C. (1994):** Le voyage en Orient. Anthologie des voyageurs français dans le Levant au XIXe siècle. Paris, Robert Laffont.
- Bicheno, H. (2004):** Crescent and Cross. The Battle of Lepanto 1571. London, Phoenix.
- Bisaha, N. (2004):** Creating East and West. Renaissance Humanists and the Ottoman Turks. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Burke, P. (2007):** Translating Knowledge, Translating Cultures. V: (2008–06): http://www.unigreifswald.de/~histor/~neuzeit/AG_FnZ_2007/Paper_Burke.pdf
- Çirakman, A. (2005):** From the "Terror of the World" to the "Sick Man of Europe". European Images of Ottoman Empire and Society from the Sixteenth Century to the Nineteenth. New York, Peter Lang Publishing.
- David, G., Fodor, P. (ur.) (2007):** Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries). Leiden, Brill.
- Dukić, D. (2004):** Sultanova djeca: predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja. Zadar, Thema.
- Esposito, J. L. (1999):** The Islamic Threat: Myth or Reality?. New York, Oxford University Press.
- Fleet, K. (1995):** Italian Perceptions of the Turks in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. *Journal of Mediterranean Studies*, 5. La Valette, 159–172.
- Gibb, H., Bowen, H. (1963):** Islamic Society and the West. Vol. I. Islamic Society in the Eighteenth Century. London – New York, Oxford University Press.
- Göllner, C. (1978):** Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas im 16. Jahrhunderts. *Turcica*, Bd. 3. Baden-Baden, Valentin Koerner.

- Grothaus, M. (2002):** Vom Erbfeind zum Exoten. Kollektive Mentalitäten über die Türken in der Habsburger Monarchie der frühen Neuzeit. V: Feigl, I., Heuberger, V., Pittioni, M., Tomenendal, K. (ur.): Auf den Spuren der Osmanen in der österreichischen Geschichte. Frankfurt am Main, Peter Lang.
- Guilmartin, J. F. (1981):** The Tactics of the Battle of Lepanto Clarified. The Impact of Social, Economic and Political Factors on Sixteenth Century Galley Warfare. V: Symonds, C. L. (ur.): New Aspects of Naval History. Selected Papers Presented at the Fourth Naval History Symposium. United States Naval Academy 25–26 October 1979. Annapolis (Maryland), United States Naval Institute, 41–65.
- Guilmartin, J. F. (2003):** Gunpowder and Galleys. Changing Technology & Mediterranean Warfare at Sea in the 16th Century. Annapolis, Naval Institute Press.
- Hess, A. C. (1972):** The Battle of Lepanto and Its Place in Mediterranean History. Past and Present, 57. Oxford, 53–73.
- Höfert, A. (2003):** Den Feind beschreiben. "Türkengefahr" und europäisches Wissen über das Osmanische Reich 1450–1600. Frankfurt am Main, Campus Verlag.
- Jacobs, M. (2005):** Exposed to All the Currents of the Mediterranean. A Sixteenth-Century Venetian Rabbi on Muslim History. *AJS Review*, 29. Cambridge, 33–60.
- Kuran-Burçoglu, N. (2005):** Die Wandlungen des Türkenbildes in Europa vom 11. Jahrhundert bis zur heutigen Zeit. Eine kritische Perspektive. Zürich, Spur Verlag.
- Lewis, B. (1999):** L'Europa e l'Islam. Roma – Bari, Laterza.
- Lowry, H. W. (2003):** The Nature of the Early Ottoman State. Albany, State University of New York Press.
- Murphey, R. (2003):** Ottoman Warfare, 1500–1700. London, Routledge.
- Panaite, V. (2000):** The Ottoman Law of War and Peace. The Ottoman Empire and Tribute Payers. Boulder – New York, East European Monographs – Columbia University Press.
- Preto, P. (1975):** Venezia e i Turchi. Firenze, G. C. Sansoni editore.
- Pust, K. (2007):** Podoba 'Turka' v krščanskih deželah vzhodnega Jadrana v zgodnjem novem veku. *Acta Histriae*, 15, 1. Koper, 209–234.
- Pust, K., Darovec, D. (2008):** "...Tamen a una spia fuori...": Beneška obveščevalna dejavnost na območju vzhodnega Jadrana v letu 1499. *Acta Histriae*, 16, 1–2. Koper, 173–192.
- Rouillard, C. D. (1941):** The Turk in French history, thought and literature (1520–1660). Paris, Boivin.
- Said, E. (1996):** Orientalizem. Zahodnjaški pogledi na Orient. Vita activa. Ljubljana, ICK Inštitut za civilizacijo in kulturo.
- Schwoebel, R. (1967):** The Shadow of the Crescent. The Renaissance Image of the Turk (1453–1517). Nieuwkoop, B. De Graaf.

- Shmuelewitz, A. (1984):** The Jews of the Ottoman Empire in the late fifteenth and the sixteenth centuries. Administrative, economic, legal, and social relations as reflected in the response. Leiden, E. J. Brill.
- Simoniti, V. (1997):** La "paura dei turchi" nel '400 e nel '500 presso gli sloveni: un fattore di aggregazione. *Annali del Dipartimento di studi dell'Europa orientale. Sezione storico-politico-sociale*, 13/14. Napoli, 67–93.
- Sodini, C. (2007):** Il "Commentario delle cose de' Turchi" di Paolo Giovio. V: Maffei, S., Minonzio, F., Sodini, C. (ur.): *Sperimentalismo e dimensione europea della cultura di Paolo Giovio. Atti del convegno. Como, 20 dicembre 2002. Raccolta Storica pubblicata dalla Società Storica Comense. Vol. XXIV. Como, Società Storica Comense*, 127–140.
- Soykut, M. (2001):** Image of the "Turk" in Italy. A History of the "Other" in Early Modern Europe: 1453–1683. Berlin, Klaus Schwarz Verlag.
- Soykut, M. (2003):** Historical Image of the Turk in Europe: Political and Civilizational Aspects. Istanbul, The Isis Press.
- Stein, M. L. (2007):** Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe. London – New York, Tauris Academic Studies.
- Valensi, L. (1993):** The Birth of the Despot. Venice and the Sublime Porte. Ithaca – London, Cornell University Press.
- Voje, I. (1987):** Odkupovanje Furlanov iz turškega ujetništva. *Zgodovinski časopis*, 41, 2. Ljubljana, 257–264.
- Wheatcroft, A. (2004):** Infidels. A History of the Conflict between Christendom and Islam. London, Penguin Books.
- Yermolenko, G. (2005):** Roxolana: The Greatest Empresse of the East. *The Muslim World*, 95, 2. Hartford, 231–248.